

ItK

3

rodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
RODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1991

TARTALOMBÓL

*Ecsedy Judit: Egy ismeretlen Syrena-variáns és Kazinczy
Tamás Attila: Egy stílustörténeti vizsgálódás néhány tanulsága*

*Őrinczy Huba: Ambrus Zoltán: Mozi Bandi kalandjai
Várs György Péter: József Attila: Kései sirató*

Fried István: A levélíró Kölcsey Ferenc

zemle

*Jankovics Pál nádor levelei (1644–1653) (Jankovics József)
Károlyi gróf a felvilágosult Európában. Teleki József utazásai 1759–1761 (Baróti
Dezsdő)*

Enkő József levelezése (Imre Mihály)

*Szalai Anna: Pályakezdő évek Pest-Budán. Horvát István és írobarátai 1800–1815 (Szi-
lágyi Márton)*

*Malassa Péter: A látvány és a szavak. Esszék, tanulmányok 1981–1986 (Kálmán C.
György)*

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1991. XCV. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Komlós Tibor
felelős szerkesztő

Bíró Ferenc

Dávidházi Péter

Horváth Iván

Kulcsár Péter

Tarnai Andor

Tverdota György

Veres András

*

Kádár Judit
technikai szerkesztő

- V. Ecsedy Judit*: Egy ismeretlen *Syrena*-variáns és *Kazinczy* 235
Tamás Attila: Egy stflustörténeti vizsgálódás néhány tanulsága 248

Kisebb közlemények

- Vadász Géza*: Janus Pannonius-versek a Vatikáni Könyvtár két kódexében 262
Andor Csaba: Madách Imre különös levélváltása Lónyay Menyhérttel 266
Ferenczi László: Kassák fogadtatása *A Tett* előtt 271

Műelemzés

- Lőrinczy Huba*: Ambrus Zoltán: *Mozi Bandi kalandjai* 279
Hárs György Péter: József Attila: *Kései sirató* 286

Műhely

- Mohácsi Ágnes*: Zrínyi verseléséről 292
Fried István: A levélfő Kőlcsey Ferenc 306
Bogoly József Ágoston: Péterfy Jenő elfeledett frása Louis Liard bölcséleti művéről 317

Szemle

- Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653) (*Jankovics József*) 325
Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában. Teleki József utazásai 1759–1761 (*Baróti Dezső*) 328
Benkő József levelezése (*Imre Mihály*) 331
Szalai Anna: Pályakezdő évek Pest-Budán. Horvát István és íróbarátai 1800–1815 (*Szilágyi Márton*) 335
Balassa Péter: A látvány és a szavak. Esszék, tanulmányok 1981–1986 (*Kálmán C. György*) 337

Krónika

- Literature and its Cults 346
Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn 346

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
Ménesi út 11–13.

EGY ISMERETLEN „SYRENA”-VARIÁNS ÉS KAZINCZY

Adalékok Zrínyi Miklós „Adriai tengernek Syrenais” c. művének kiadástörténetéhez

Néhány éve a British Library egyik munkatársa, Mr. Geoffrey Arnold felvilágosítást kért az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségétől Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenais*-val kapcsolatban.¹ Felfigyelt ugyanis arra, hogy 1651-es *Syrena* példányuk néhány lapja nem az eredeti kiadáshoz tartozónak látszik: ezért a 18. századi *Syrena*-kiadások könyvészeti adatai iránt érdeklődött. Úgy gondolta ugyanis, hogy az őskiadás hiányzó lapjait valamely ismert, későbbi kiadás lapjaival pótolták. Felfigyelt arra is, hogy a címlappal szemközti, tengerre szálló vi-tézt ábrázoló címlapképet sem korabeli papírra nyomtatták, hanem a csak jóval később használatos ún. velin papírra.²

Tisztában lévén azzal, hogy az őskiadás után 166 évig nem jelent meg ez a mű — egészen Kazinczy Ferenc 1817-es kiadásáig³ egyszer sem — egy könyvészetileg ismert 18. századi kiadással való pótlás nem jöhetett számításba. Az a feltételezés pedig, hogy mégis volt a 18. század folyamán egy, az irodalomtörténet számára nyomtalanul elveszett kiadás, amelyről a 18. század végén új kiadást tervező személyek egyike sem tudott volna, szinte teljesen valószínűtlen.

Alaposan megvizsgálva a British Library példányáról küldött másolatokat, az valóban egyedinek tűnt. Egyrészt maga a címlappal szemközti kép nem az 1651-es kiadásban található metszet volt: nem az, amelyet Georg Subarich metszett, hanem egy annak mintájára készült, de stílusa alapján annál későbbi metszet vagy könyvomat — tehát nemcsak a kép papírja vallott későbbi keletkezésre. A British Library-ben — nem lévén mivel összehasonlítni — a címlapkép különbözőségére nem figyeltek fel.

Másrészt, míg a címlap és a könyv törzse az eredeti, 1651. évi kiadás volt, 10 levél⁴ — nagyrészt a kötet végén — igen hasonló, de részleteiben mégis más betűkkel és díszekkel készült. Látszott a szándék, hogy lehetőség szerint az eredetit utánozva, laponként hasonló díszes kerettel, lehetőleg egy lapra ugyanannyi versszakot szedve egészítsék ki a bizonyára hiányos példányt. Első pillantásra nem is venni észre a bepótolt lapok különbözőségét, mert az egész egységes benyomást kelt.

A pótlólag hozzányomtatott lapok betűi 18. századvégi, 19. század eleji stílusra vallottak. E meglehetősen tág támpont alapján először is meg kellett határozni, hogy vajon melyik nyomdában készülhettek ezek a lapok? A feladatot megnehezítette, hogy a 18. század végén, a 19. század elején a nyomdák többsége már közös forrásból szerzte be betűkészletét. Így például nagyon hasonló betűi voltak a 18. század végén a debreceni és nem egy pest-budai nyomdának, valamint az 1800-as évek elején a sa-

¹ SZABÓ Károly, *Régi Magyar Könyvtár*. [1.] Bp., 1879. 842. sz. Továbbiakban: *RMK*

² British Library-beli jelzete: C 57 d 50.

³ *Zrínyinek minden munkái*. I-II. Kiad.: KAZINCZY Ferenc. Pest, 1817. Trattner János Tamás betűivel 's költségeivel. 189, 205.

⁴ Az alábbi levelek:

A4 - *Idilium* 36-41. vsz., N2 - *Pars quinta* 55-60. vsz., N3 - *uo.*, 67-72. vsz., Nn2 - *Pars decima quinta* 84-89. vsz., Nn3 - *uo.*, 96-101. vsz., Oo1 - *Ariadna sírása* 6-11. vsz., Pp2 - *uo.*, 18-20. vsz., Pp3 - *uo.*, 24, 1-3. vsz., Rr2 - *Feszületre* 5-9. vsz., Rr3 - *Peroratio* [1-4.] vsz.

rospataki nyomdának. A keretdíszek, iniciálék és záródíszek alapján Debrecen látszott a legvalószínűbb nyomdahelynek. Ami azonban kétségtelenné tette, hogy debreceni nyomtatvánnyal van dolgunk, az a jellegzetes módon sérült, megszegecselt⁵ „V” iniciálé volt, a „Véghözvittem immár nagyhirű munkámat” sor elején.⁶ Az ilyen jellegű sérülések annyira egyediek, hogy egy-egy mű nyomdai hovatarozását kétségtelenné teszik.

Az iniciálék használata és a nyomdai cifrák alapján nyomtathatták volna korábban is, hiszen azokat a 18. század folyamán többször is használták, különböző időpontokban. Az iniciálásorozat többi tagja már az 1710-es években is használatban volt, de a „V” betűt, viszonylagos ritkasága miatt nem lehetett több évtizeden át nyomonkísérni, mindössze annyit lehetett megállapítani, hogy 1735-ben már sérült volt, ugyanezek a szegecselésnyomok láthatók rajta.⁷ Ugyanakkor a két záródísz⁸ stílusában inkább a 18. század második felére jellemző: debreceni nyomtatványon 1792-től kezdve lehet megtalálni.

Bár a nyomdász igyekezett az eredetihez hasonló betűtípust választani, hogy az az eredetitől kevésbé üssön el, csak fokozatban hasonlót tudott alkalmazni, a betű alakjában ez nem sikerülhetett, egyrészt, mert a debreceni nyomda 18. század végi, 19. század eleji szövegtípusa már nem alkalmazta a betűs ékezeteket (tehát az ő és ű betűt), másrészt mert a 18. század második felétől már csak klasszicista, hosszúkás betűket használtak nyomdáinkban — nemcsak a debreceniben, hanem általánosan — az őskiadásban szereplő kerekded, reneszánsz, korabaro-*kk* betűk helyett. Az ő és ű betűt már a mai gyakorlat szerint nyomták, de eleinte a hangzó hosszúságát nem különböztették meg. Később a hosszúságot a pontok közé tett vesszővel jelölték, de míg ez más magyarországi nyomdáknál meglehetősen hosszú ideig alkalmazott módszer volt, addig a debreceni nyomdában csak 1795 és 1812 között, és az országban leghamarabb tértek át az ő és az ű következetes alkalmazására⁹ — ily módon megkönnyítve az utólag nyomtatott lapok meghatározását, amennyiben azokon éppen ez az átmeneti, pontok közé helyezett vonaljelölés látható.¹⁰

⁵ A fadúcón meglazult öntvényt szöggel erősítették újra rá, és ennek feje kiemelkedett az öntvényből. Megfestéskezve ez jellegzetes, egyéni nyomot hagyott a papíron a nyomtatás során.

⁶ Rr3a lapon. A későbbi nyomdász csak nagyjából hasonló iniciálét tudott választani; míg az eredetiben 17 x 17 mm-es sötétzöld iniciálék vannak, addig az utólag nyomtatott részben általa alkalmazott két (T és V) iniciálé, utóbbi a szögnyomos „V” betű, 14 x 14 mm-es levéldíszes.

⁷ Ez a sérült „V” iniciálé az alábbi debreceni nyomtatványon található: Párjához igaz ... (1735). In PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája*. V. köt. (Póllások) Bp., 1971. 376. Továbbiakban: *Petrik*.

⁸ A 39 x 61 mm-es madaras dísz megtalálható: STOSCH, E. H. D., *Introductio* (Debrecen, 1792). In *Petrik* III. 449. — A 31 x 43 mm-es hit-remény-szeretet szimbólumokat ábrázoló dísz: STOSCH, E. H. D., *Institutiones* (Debrecen, 1792) c. művében fordul elő. In *Petrik* III. 449.

⁹ Egyes betűfokokozatoknál már 1799-ben.

¹⁰ Csáthy György debreceni nyomdász működésének második felében, az 1813. évtől kezdve olyan változások álltak be a debreceni nyomda betűanyagában, amelyek igen élesen elhatárolhatóak. Azok a jellegzetes ékezetek, amelyek az utányomott lapokon találhatóak kissé kopottan és egybemosódóan, a két pont között vesszővel jelölt hosszú ő és ű betűk, 1812 után átadták helyüket a modernebb, ő, ű jelölésnek (később az egész betűtípust lecserélték). Az ugyanis aligha feltételezhető, hogy pl. 1818-ban visszanyúljanak azokhoz a típusokhoz tartozó régi ékezetekhez, amelyeket mint kopottakat, valószínűleg már kiselejtettek. Összehasonlításul l. az alábbi debreceni nyomtatványokat: BUDAI É., *Magyarország története* (1811.). In *Petrik* I. 359. DIÓSZEGI S., *Orvosi füvészkönyv* (1813.). In *Petrik* I. 535. ERCSEI D., *Statistica* (1814.). In *Petrik* I. 656. DODSLEY, R., *Az indiai biéts* ... (1815.). In *Petrik* I. 334.

Összefoglalva: a nyomtatóbetűk vizsgálata alapján a kiegészítés 1795 és 1812 között készülhetett és vagy Szigethy Mihály vagy Csáthy György¹¹ keze alól került ki. 1795-nél előbb nem volt ilyen betűje a nyomdának, 1813-tól pedig — éppen a gyorsan sérülő ékezetbetűk miatt — ezt a típust lecserélték. Ezen az időkoron belül a kiegészítés a tipográfiai jegyek, a betűk állapota alapján legvalószínűbben 1803 körül készülhetett, minthogy az ezekből az évekből származó nyomtatványokkal mutatja a legtöbb hasonlóságot.¹²

Hogy szándékosan lehetőleg korhű másolatra törekedtek, arra bizonyították, hogy a 18. század legvégén, a 19. század elején nyomdánk iniciálét már csak elvétve használtak, tehát pusztán ezek alkalmazása is archaizálásra mutat.

Iniciálék és könyvdíszek az eredeti, 1651-es bécsi, Cosmeroviusnál nyomtatott kiadásban természetesen voltak: míg az iniciálék elhelyezése a debreceni pótlásban híven követi az eredetét — tehát tettek egyet az *Idiliumok* „Te ki gyönyörködöl ...” kezdetű verssorához¹³ és egyet a „Véghöz vittem immár” kezdetűhöz,¹⁴ addig könyvdísz a későbbi nyomdász olyan helyre is tett, ahol eredetileg nem volt. Ennek oka az lehetett, hogy nem egy másik nyomtatott példány alapján dolgozott, hanem valamiféle kéziratoss pótlás alapján, amely valószínűleg a díszes kezdőbetűre vonatkozóan adott ugyan támpontot, de a díszekre nézve nem. Tehát a debreceni nyomdász kezdeményezése volt a két könyvdísz beiktatása, amelyeket a szerinte túl nagy üres tér betöltésére használt.¹⁵

Az eddigiek alapján annyit máris előrebozsájtunk, hogy korhű újnyomással van dolgunk, méghozzá valószínűleg a legkorábbi hazai ilyen jellegű, szinte faksimilének nevezhető újnyomással.

Három kérdést kellett a továbbiakban megválaszolni. Először: vajon egyedi jelenséggel állunk-e szemben? Számolni kellett ugyanis azzal a lehetőséggel is, hogy ezek az utólag nyomtatott lapok nemcsak egy példányban készültek — hiszen ez elég nagy fényűzés — hanem több ilyen módon nyomtatott ill. kiegészített példány is létezik. Ez azonban a közelmúltban készült faksimile kiadás¹⁶ alapos filológiai előkészületeit figyelembevéve kizárható volt. Mégis átvizsgáltuk a hozzáférhető példányokat, de nem sikerült másik ilyen utánnomásra akadni. Így szinte bizonyosra vehető az utánnomott lapok egyedisége.

Amikor Négyesy László az 1910-es években Zrínyi kiadását előkészítette,¹⁷ az 1651-es bécsi kiadást vette alapul, tehát nem az akkor már felfedezett zágrábi kéziratból indult ki, bár azt apparátusában összevetette az 1651-es kiadással. Négyesy azt igyekezett mindenekelőtt megállapítani — részben elbújva levő sajtóhibák, részben egyes lapok összevetése alapján — hogy vajon csakugyan egy kiadással van-e dolgunk. Bár igazán körültekintően, különböző énekekből válogatta össze a minta-szavakat, ha már tudott volna a *Syrena* londoni példányáról — amely akkor már ott volt — akkor sem ugrott volna ki a nyomtatásbeli eltérés, minthogy az ő mintáinak egyike sem az újraszedett lapokból való. Négyesy azonban nem tudott erről a példányról.

¹¹ Szigethy Mihály 1792–1804-ig, Csáthy György 1804–1817-ig volt a debreceni városi nyomda vezetője.

¹² Vö. SZENTGYÖRGYI I., *A' legnevezetesebb* (1803. Szigethy) In *Petrík* III. 521. és BUDAI É., *Deák nyelv* (1804. Csáthy) In *Petrík* I. 359.

¹³ Pp3a lap.

¹⁴ Rr3a lap.

¹⁵ Rr2b és Rr3a lapokon, vagyis egyet a „Feszületre” ciklus után és egyet a mű legutolsó sorai alá.

¹⁶ ZRÍNYI Miklós, *Adriai tengernek Syrenaia*. Hasonmás kiad. Bev. tanulmányt írta KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1980. [160] lev., 79 l.

¹⁷ *Zrínyi Miklós művei*. Kiad. és bev.: NÉGYESY László. Bp., 1914. 472 l.

Hasonló alapossággal ellenőrizte Kovács Sándor Iván is a most már sokkal több ismert példányt, amikor az említett hasonmás kiadást készítette elő. Még a possessorkra és az esetleges egyéb bejegyzésekre is kiterjedt a figyelme. Ellenőrizte a British Library-ben lévő példány provenienciáját is, de a Nagy István könyvtárát árverező List & Francke cég katalógusa sem tért ki olyan részletekre a *Syrena* leírásakor, amelynek alapján akár sejteni lehetett volna, hogy itt az eredeti őskiadásnak egy 19. század eleji pótlásokkal kiegészített példányával állunk szemben.¹⁸ Magát a kötetet pedig nem volt alkalma megvizsgálni.

Így történhetett, hogy erre az egyedi nyomtatványra csak most figyeltünk fel. De ezzel már el is kezdtük a példány útjának megrajzolását. Napjainktól időben visszafelé haladva egyelőre a következőket állapíthatjuk meg a tulajdonosokról: 1870-ben került az akkor British Museumba (ma: British Library), ahol azóta is őrzik, mégpedig a List & Francke lipcsei cég 1869. évi árverése eredményeként, amikor a neves gyűjtő, Nagy István hétszemélynek külföldre került hagyatékát árverezték. Nagy Istvánról (1800?–1863) tudjuk, hogy az 1840-es évek derekán kezdett gyűjteni, nagyon valószínű, hogy Jankovich Miklós hatására, akivel közeli ismeretségben volt.¹⁹ Kötetünk korábbi, a British Museumot megelőző tulajdonosa tehát Nagy István volt, erről tanúskodik jellegzetes, piros festésű ovális pecsétje a könyvön. A példány bejegyzéséből azt is tudjuk, hogy mikor került Nagy István tulajdonába, sőt azt is, hogy kitől. A Nagy István kezétől származó bejegyzés szerint „Tekintetes Szalay 'Sigmond Cs. K. Törvényszéki tanácsos Úrnak, kedves komájának szívességéből Nagy Istváné 10/5 856.” Nagy Istváné a másik bejegyzés is: „újra köttetett 8/6 856.ban”²⁰ Szalay Zsigmond,²¹ akinek Nagy Istvánnal való esetleges rokonságáról vagy kapcsolatáról közelebbit nem sikerült kideríteni, lehetett a kötet előző tulajdonosa is, de a bejegyzés értelmében lehetett egyszerűen közvetítő is a könyv megszerzésében.

Valószínűleg a kötetés során vágták olyan alaposan körbe a kötetet, hogy egyes lapokon még a keretdísz széle is megsérült. Hogy nem estek-e kéziratos bejegyzések is áldozatul az újrakötés során, ezt ma már nem tudjuk megmondani. Úgy látszik, még múlt századi könyvgyűjtőink sem fordítottak különös gondot a szedéstükröt jobban kiemelő széles lapszélek meghagyására. A dúsan aranyozott, arabeszk mintával díszített sötétzöld bőrkötés Nagy Istvántól származik. A kötetben a *Syrena* nyomtatott lapjai után egy 16 levélnyi kézirat következik, Zrínyi *Török Áfium* című munkájának kéziratos másolata, a Forgách Simontól hagyományozott szöveggel és a „Vita auctoris”-szal.²²

A British Library e kötetének címlapja más possessort is feltüntet: a címlapon, közvetlenül a címsorok alatt „P. Aloysius László” neve áll. László Alajos (1793–1878)

¹⁸ Catalogue d'une très précieuse collection de livres, embrassant les Littératures Hongroise et Transylvanienne, qui composaient la bibliothèque de feu M. Estienne de Nagy à Pesth. En Vente aux Pris marques chez List & Francke, à Leipzig. Leipzig, 1870. 112.: Zrínyi *Adriai tengernek Syrenája* leírása az 1920. sz. tétel alatt található: „Zrínyi Miklós gr. Adriai tenger, Syrenája. Bécs 1651. Mellékletül: a szerző „a Török Áfium ellen való orvosság”-a kéziratban, in-4. maroq. vert., fil., tr. dorée. 20. — (Poésies les plus renommées de la littérature hongroise. Première édition originale fort rare, le titre gravé en copie lithographiée un feuillet peu endommagé. A la fin de l'exemplaire se trouve un manuscrit: „A török Afium” qui a été publié par le comte Sim. Forgách.)

¹⁹ KELECSÉNYI Ákos [Gábor], *Nagy István Élete és gyűjtőmunkája*. MKsz 1963. 334–340; és Uő., *A Nagy István-féle gyűjtemény*. MKsz 1966. 158–163.

²⁰ A bejegyzéseket l. a kötésborító belsején ill. a kötet előzéklapján.

²¹ 1863-ban m. kir. ítélőtáblai bfró Pesten, ugyanekkor Nagy István pesti bírósági elnök. L. *Magyarország tiszti névtára*. Bp., 1863.

²² List & Francke fent idézett katalógusa is feljegyzi ezt a kéziratot a Syrenával egy tételszám alatt, l. a 18. jegyzetet.

piarista²³ — életrajzi adatai alapján is — Szalay Zsigmondnál korábbi tulajdonosa lehetett e kötetnek. Pap-tanári működését 1831-ben kezdte meg, és az ezt követő évtizedekben több helyen is megfordult: így Tatán, Debrecenben, Kassán, Nagykárolyban. Szinnyeinek nincs tudomása László Alajos könyvgyűjtő tevékenységéről. Arra sincs támpontunk, hogy mikor került a könyv László Alajos tulajdonába, de valószínűleg az 1830-as éveknél nem korábban. Eddig tudjuk több-kevesebb biztonsággal nyomomonkövetni ezt az egyedi *Syrena*-példányt.

A kötet formai sajátosságai után néhány szót a tartalmiokról. A szöveg az őskiadáshoz képest variáns. A három leglényegesebb eltérést kiemelve:

1. A pótlólag nyomtatott lapon *Peroratio* helyett *Berekesztés*²⁴
2. ugyanitt az 1. vsz. 2. sora *el nem bonthat* helyett *el nem moshat*²⁵
3. A pótlólag nyomtatott lapon a „Feszületre” ciklus utolsó versszakának *váltságunkért* szava helyett a nyilvánvalóan értelmetlen félreolvasás található: *vadságunkért*.²⁶

A 20. századi új kiadások a fenti esetekben az 1651-es őskiadás szövegét követik. Napjainkig mindössze Kazinczy Ferenc²⁷ és az övét nyomomonkövető kiadások tartalmazzák ezeknek az újranomott lapoknak a szövegváltozatát, így az 1847-es,²⁸ valamint Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor 1852. és 1853. évi, összesen három kiadása.²⁹

Amint már szó volt róla, az utánnyomott lapok nem készülhettek később 1812-nél, tehát a szöveg nem Kazinczy Ferenc 1817-es kiadásának másolása nyomán került az újraszédett lapokra. Akkor hogyan? Joggal feltételezhető, hogy ez a László Alajost megelőző tulajdonos idejében készült — akinek személyét nem ismerjük. Annyit azonban ebből a kötetből is láthatunk, hogy ez a korábbi, ismeretlen tulajdonos különös gondot fordított arra, hogy könyvei teljeseek, épek, szép külsejűek legyenek, erre pénz és fáradságot sem sajnált. Lehet, hogy könyvtárának nem minden darabját gondozta így, de mindenesetre ezt a valóban ritkaságnak számító Zrínyi kötetet különös módon megbecsülte. Valószínű, hogy ehhez a gyűjtőhöz csonkán, talán kéziratos kiegészítésekkel került Zrínyi *Syrenája*. Ez az ismeretlen gyűjtő olyan személy volt, akinek számára ez a szöveg is becses lehetett. Ennek ellenére mégsem az őskiadás teljesen hű szövegét adta.

Ennek oka talán az volt, hogy saját csonka példánya olyan kéziratos szöveggel lehetett kiegészítve, amely némileg eltérő szövegváltozatot képviselt, de ő ennek nem volt tudatában, ill. ezt hitte hitelesnek. (Ilyen kézirat-változatot ugyan jelenleg nem ismerünk, jöllehet számos 17–18. századi kéziratos másolatról van tudomásunk.)³⁰ Az

²³ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*. VII. köt. Bp., 1900. 821–823.

²⁴ Rr3a

²⁵ Uo.

²⁶ Rr2b

²⁷ L. a 3. jegyzetet.

²⁸ *Zrínyi Miklós minden munkái*. Második pesti kiadás. Pest, 1847, Trattner — Károlyi, VII. 387.

²⁹ Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor három kiadását kell megkülönböztetni:

- (1) Újabb Nemzeti Könyvtár. *G. Zrínyi Miklós munkái*. Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával szerk.: KAZINCZY Gábor és TOLDY Ferenc. Pest, 1852. Emich — Eisenfels ny. [4] l., 420 has.
- (2) Újabb Nemzeti Könyvtár. 1. Folyam. *Zrínyi Miklós munkái*. A szerző életrajzával szerk.: KAZINCZY Gábor és TOLDY Ferenc. Pest, 1852. Emich — Eisenfels ny., 222 has.
- (3) Újabb Nemzeti Könyvtár. 2. Folyam. *Zerinvári Gróf Zrínyi Miklós összes munkái*. Első, a szerző kiadatlan prózai műveivel kiegészített kiadás, KAZINCZY Gábor és TOLDY Ferenc által. Pest, 1853. Emich ny. 420 has., 2 tábla.

³⁰ CLAUSER Mihály, *A Zrínyiész sorsa (1651–1859)*. Bp., 1934.

ún. zágrábi kéziratból pedig a *Peroratio* teljesen hiányzik.³¹ Míg a „vadságunkért” szinte biztosan félreírás ill. félreolvasás, addig a *Berekesztés* szándékos módosítás, magyarítás lehet, akár a kéziratost pótlás írójától, akár az utánnymotott lapok megrendelőjétől.

Összefoglalva tehát, mindez egy kéziratost pótlás és egy szövegjobbító kéz együttes munkájának eredménye, ami az őskiadástól való főbb eltéréseiben éppen Kazinczy Ferenc 1817-es (tehát az őskiadás utáni első) kiadása szövegváltozatával egyezik, még-hozzá nemcsak a fent említett három szövegváltozat, hanem számos más, apróbb eltérés esetében is.³²

Még néhány szót az őskiadás fennmaradt példányairól. Míg jelenleg 28 példányról van tudomásunk,³³ a Zrínyi-kiadást készítő Négyesy László idejében (1914) 11+? példányt tartottak számon.³⁴ Szabó Károly pedig, amikor a *Régi Magyar Könyvtár*hoz adatokat gyűjtött, és minden jelentős köz- és magángyűjteményt számbavett, lehetőleg személyesen ellenőrzött, 11 példányról tudott.³⁵ Ezek egy kivételével mind közgyűjteményben voltak (ez az egy a tibolddaróci Fáy-könyvtárban). Szabó Károly adatait az 1870-es években gyűjtötte össze, tehát 60–70 évvel azután, hogy ez az ismeretlen tulajdonosnál lévő hiányos *Syrena*-példány az utólag újraszedett lapokkal kiegészült.

Csak közvetett adatokból van tudomásunk arról, hogy az 1800-as, 1810-es években kinek és mely gyűjteményeknek volt meg Zrínyi *Syrenája*. Tudjuk, hogy megvolt a sárospataki kollégiumnak és Ráday Gedeonnak.³⁶ Általában valószínű, hogy a Szabó Károly által az 1870-es években regisztrált példányok már annak a családnak ill. gyűjteménynek a tulajdonában voltak, amelyeket Szabó megnevezett, bár Csokonai idejében nem volt még nyomtatott példány Debrecenben.³⁷ Végül, 1811-ben volt pél-

³¹ JENEI Ferenc, *Jegyzetek a Szigeti Veszedelem szövegéről*. ItK 1959. 84–89.

	³² Bécs 1651	Utánnymás „1809”	Kazinczy kiad. 1817
Oo1b	12.1. fülemülének	fülemülének	fülemülének
	16.2. Teseus Teseus	Teseus Teseus!	Théseus! Théseus!
Pp3a	23.10. Erősbis nálánál	-	Erősbis nálánál
	1.4. Egé miattam	[kimaradt ez a sor] Ég-é miattam	Ég-é miattam
Rr2b	13.4. váltáságunkért	vadságunkért!	vadságunkért!
Rr3a	1. PERORATIO.	BEREKESZTES.	BEREKESZTÉS.
	2. bonthat,	moshat,	moshat,
	7. Hatalma magamnak	Hatalma; magamnak	Hatalma; magamnak
	9. Scitiabul...	Scythiabul...	Scythiabul...
	vitéz	Vitéz	Vitéz
	15. Ottoman hoddal	Ottomán hoddal	Ottomán hoddal

³³ L. Kovács Sándor Iván tanulmányát a hasonmás kiadáshoz, 32–34. A jelenleg számon tartott 28 példány közül 3 jelenleg lappang. Ezek: a Kornfeld-könyvtár példánya, a Podmaniczky család kiskartali könyvtárának példánya és egy, a meglévőekkel nem azonosítható debreceni példány.

³⁴ Négyesy László lappangó példányokat is feltételezett az általa ismert 11-en kívül, l. a 17. jegyz.

³⁵ SZABÓ, *RMK* I 842 példányai.

³⁶ *Uo.*, a példány lelőhelyeként ott már: „Pest, Ref.”

³⁷ Valamikor 1809 után került a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárába, hiszen 1809. évi bejegyzése szerint akkori tulajdonosa Kabos György volt. — Fekete Csaba szíves írásbeli közlése. Ezúton köszönöm meg neki is és Gomba Szabolcsnének is, aki a debreceni Egyetemi Könyvtár példányáról, valamint Csúri Károlynénak, aki a szegedi Somogyi Könyvtár példányáról küldött felvilágosítást.

dánya Kazinczy Ferencnek, aki azt 1788-ban kapta. Ennek a példánynak úgy látszik Szabó Károly idejében nyoma veszett, ill. újabb tulajdonosát nem tudta kideríteni.

Mindezek és az előbb vázolt személyes jellemzők alapján, amelyekkel e kötet korábbi, ismeretlen tulajdonosát és a „faksimile” lapok megrendelőjét próbáltam megrajzolni, a könyvgyűjtő, Zrínyi-rajongó és Zrínyit elsősorban kiadó Kazinczy Ferenc képe rajzolódik ki leghatározottabban. Tulajdonosságára kézzelfogható bizonyíték (tulajdonosi vagy egyéb kézírásos bejegyzés) ugyan nincs, de bizonyos életrajzi adatai, levelezésének utalásai és Zrínyi költészetéhez fűződő sajátos kapcsolata alapján ez a feltételezés, úgy tűnik, megengedhető.

Kazinczy Ferenc és Ráday Gedeon 1787–1788. évi levelezéséből arra lehet következtetni, hogy Kazinczy megkérte Rádayt, hogy szerezzen számára egy példányt. Erre írja válaszul Ráday Kazinczynak: „Az mi Zrínyi Miklós Syrenáját illeti, igyekeztem azt megvenni, de minthogy azt éppen 6 forint 50 krajcárig verték fel, annyit érette igérni annyival inkább sokallottam, hogy magamnak ezen Munkája Zrínyinek két exemplárban legyen meg, mellyek közül edgyikével, ha kedveskedhetem, szerencsémnek fogom tartani.”³⁸

Többszöri levélváltás után a Rádaytól ajándékba küldött könyv 1788-ban került Kazinczy kezébe.³⁹ Kazinczy — ismeretlen — köszönőlevelére Ráday hamarosan válaszolt: „Örvendek rajta, hogy az én Zrínyim az Ur előtt is kedves.”⁴⁰

A levelezés részleteiből megtudjuk, hogy a fiatal Kazinczyt — még fogsága előtt — id. Ráday Gedeon ismertette meg Zrínyivel, majd két saját *Syrena*-példánya közül az egyiket Kazinczynak ajándékozta. Kazinczy éppolyan rajongójává vált a két Zrínyinek, mint Ráday.

Zrínyi művei ekkor már 150 éve kézírásos változatokban terjedtek, nemcsak a *Syrena*, hanem a *Török Áfium* is. Zrínyi egyéb prózai munkáit ekkor még nem ismerték. A 18. század utolsó két évtizedében többekben is megvolt a szándék, hogy Zrínyit újra kiadják. Volt, aki prózába való átirással, hexameterre átköltéssel vagy kritikai kiadás formájával foglalkozott: akár Kónyi Jánosra,⁴¹ Ráday Gedeonra,⁴² az erdélyi Zilai Sámuelre és Kovásznai Tóth Sándorra,⁴³ Csokonaira,⁴⁴ Döbrentaire⁴⁵ vagy éppen Kazinczyra gondolunk.

1804-ben Csokonai vallotta meg Kazinczynak, hogy régi célja volt Zrínyi két kötetre tervezett kiadása, magyarázattal. Csurgóról jövet útbajtette Szigetvárt, hogy, mint írja: „ennek a dicsőséges magyar eposéiának scéniáját öszvejárhassam.”⁴⁶

Mindez azonban, írta Kazinczynak, csak akkor valósulhat meg, ha saját Árpád eposzához és epikus ciklusához kezdhet, amelyekkel együtt akarja kiadni. Nyomtatott Zrínyi kiadáshoz nem tudott hozzáférni, ezért egy hűséges másolattal dolgozott.

³⁸ *KazLev* I. köt. 151. (1787. dec. 2.)

³⁹ *KazLev* I. köt. 157–203. (1788 folyamán egymásnak írt levelek).

⁴⁰ *KazLev* I. köt. 198–203. (1788. júl. 28.)

⁴¹ KÖNYI János, *Magyar hadi román avagy gróf Zrínyi Miklósnak Szigetvártban lett vitéz dolgai*. Pest, 1779. 8, 202. L. Petrik. II. 442.

⁴² Hexameterre ültette át a *Syrenát*, erről l. *KazLev* I. köt. 198–199. (1788. júl. 28.) és I. 277–279. (1789. febr. 19.)

⁴³ Kiadásukban jelent meg Marosvásárhelyen 1790-ben *Ne bánisd a magyart* címmel A török *Áfium* ... L. Petrik III. 890. — A kiadás előkészületeiről l. LADÁNYI Sándor, *Zrínyi Török Áfiuma és Gyöngyösi verseinek 18. század végi kiadástörténeti problémáihoz* (Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz 1787–1792). ItK 1975. 482–498.

⁴⁴ Csokonai terveiről l. *KazLev* III. köt. 200–203. (1804. jún. 14.)

⁴⁵ Döbrentei kiadási terveiről l. *KazLev* XII. köt. 154. (1814. nov. 6–7.)

⁴⁶ *KazLev* III. köt. 201. (1804. jún. 14.)

Ezek voltak tervei 1804. közepén, a következő évben pedig meghalt, anélkül, hogy nagyszabású terveit valóra válthatta volna.

Tíz évvel később, 1814-ben Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábort nyugtatta meg, hogy ha volnának „jegyzései” egy készülő Zrínyi-kiadáshoz, azt szívesen Döbrentei rendelkezésére bocsájtaná, nem sajnálná barátjától és a hazától, de nincsenek. Ugyanakkor utalt arra is, hogy ez valóban saját terve is volt, de vagy tíz éve a cenzortól úgy kapta vissza, hogy az három strófát nem engedélyezett. Elmondta még Döbrenteinek, hogy az ő szándéka az volt, hogy betűről betűre, azaz az akkori helyesírás szerint adná ki Zrínyit, csak ott engedve változtatást, ahol látni, hogy a szedő tévedett. Hangsúlyozta egyúttal, hogy szerinte nagyon fontos hozzá kommentárt is írni. Kérdezi Döbrenteit, hogy mit fog mondani a kiadáshoz Zrínyiről és az epikáról? Nehéz Zrínyit kiadni, írja, mert hozzá magyarázatok kellene. De megnyugtátja, hogy mindezt nem azért mondja, mintha sajnálná, „hogy azt akarja, amit ő szándékozott ...”⁴⁷

Még 1815-ben is úgy látszott, hogy Döbrentei fogja kiadni Zrínyit. Kazinczynak Döbrenteihez intézett levele szerint „Megírtam Trattnernek, hogy te nyersz annyi ürességet, hogy Zrínyit kiadhasd és így azt én örömmel engedem Neked. Van én rajtam azon kívül is elég dolog. De hogy Trattner bizonytalanságban ne legyen, azonnal tudósítsd mind ötöt, mind engemet, mert ha te nem vállalkozol a kiadásra, azonnal hozzáfogok ...”⁴⁸

Végül sem Csokonai, sem Döbrentei tervezett kiadása nem készült el. De ha 1814-ben Kazinczynak a leendő Zrínyi-kiadáshoz „jegyzései” az ő szavaival nem is voltak, kiadásának terve már több mint egy évtizedes és szinte állandóan foglalkoztatta. 1810-ben beszámolt gróf Gyulay Lajosnak arról, hogy „Megkináltam Institorist Egyveleg írásaimmal s a Zrínyi verseivel. Még nem vettem levelét.”⁴⁹

1811-ben Rumy Károlynak írt arról, hogy a *Magyar régiségek és ritkaságok*-ban maga szeretné közreadni Tinódi *Chronikáját*⁵⁰ és Zrínyi *Syrenáját*: mindkét munka megvan könyvtárában.⁵¹ A végül 1817-ben két kötetben megjelent Zrínyi kiadás előzményei tehát Kazinczynál legalábbis 1803-ig nyúlnak vissza. Fent idézett, Döbrenteinek írt levelében is visszaemlékezik rá Kazinczy, hogy ő 1802-ben vagy 1803-ban a cenzúrának alávetette „saját, nyomtatott, régi exemplárját” és meg is kapta rá az engedélyt, de olyan módosítással, amit Kazinczy nem akart elfogadni. Saját szavai szerint a cenzor a Zrínyiaszban három strófát megtiltott, mert ott Zrínyi „a Sógorokról Zrínyiesen szól”.⁵² Egy 1803-ban Kis Jánoshoz írt levelében⁵³ Kazinczy részletesen leírta, hogyan történt ez az eset. Ebből megtudni, hogy a váradi cenzorhoz küldte be Zrínyi Miklós *Syrenáját* „recudeáltatni akarván, a’ könyvet beküldtem neki, ’s kértem, hogy ne fárassza magát megolvasásával. Régi lévén a könyv, illő, hogy jó vagy rossz, a’ maga integritásában adassék ki.”

De más helyen is említette, a Trattner-féle kiadást tervezve, hogy „van rá engedélyem 1803-ból.”⁵⁴ Ekkor még csak Zrínyi költői munkáit tervezte kiadni, sőt a fenti levelek utalásaiból úgy látszik, hogy még 1810-ben és 1811-ben is ez volt a terve, csak ezután figyelte fel a *Török Áfiumra*, és gondolt arra, hogy a költői munkákkal együtt azt is kiadja. 1815 márciusában már küszöbön áll saját Zrínyi kiadása, amikor Sárközy

⁴⁷ *KazLev* XII. köt. 154. (1814. nov. 6–7.)

⁴⁸ *KazLev* XII. köt. 358. (1815. jan. 27.)

⁴⁹ *KazLev* XXII. 267. (1810. dec. 14.) t.i. Institoris Károly pesti kiadót.

⁵⁰ *RMNy* 109.

⁵¹ *KazLev* XXIII. köt. 187–189. (1811. jan. 12.)

⁵² *KazLev* XII. köt. 154. (1814. nov. 6–7.)

⁵³ *KazLev* III. köt. 134. (1803. dec. 19.)

⁵⁴ *KazLev* XII. köt. 385. (1815. febr. 9.)

Istvánnak beszámol arról,⁵⁵ hogy „Augusztusban Zrínyi Miklósnak vagy csak Verseit vagy ha Trattner akarandja, Minden egyéb Munkáját is (Ne bánts a Magyarot és Magyar Krónikáját) fogom nyomtatattani a' Trattner' költségén.”⁵⁶

Az 1817-ben megjelent két kötetes kiadásba végül is Zrínyi költői művei mellett A' török Áfium ellen való orvosságot vette még be. Kazinczy napjainkban is teljesen elfogadható nézeteket vallott a régi szerzők újra kiadását illetően. Nem átdolgozni akarta a költői művet, hanem az eredeti szöveget kísérő tanulmánnyal újra kiadni. Más kérdés, hogy a gyakorlatban az ő kiadása sem ezt az utat követte és az ígért Zrínyi kommentár sem készült el a kiadáshoz. Mindössze néhány lap terjedelmű Zrínyi tanulmányát sikerült azóta azonosítani.⁵⁷

Jónéhány módosítást végzett az őskiadáshoz képest, főleg az eredeti sorrend megváltoztatásában, az alcímek máshová helyezésével — e változtatásokat a későbbi kiadások nem is követték. A *Peroratio* az ő kiadásában: *Berekesztés* és az utóbbinak szövegében is találni bizonyos változtatásokat. Helyesírása modernizált, nem követi betűhűen az eredetit. De hogy milyen maradandó nyomot hagyott Kazinczy a *Szigeti Veszedelem* utóéletében, arra példa, hogy Kazinczy honosította meg, éppen Csokonaival folytatott levelezésében az Iliász mintájára a *Zrínyisz* kifejezést és ugyancsak ő vezette be a *Pars* helyett az *Ének* jelölést a hősköltemény fejezeteire.

Hogyan kerülhetett tehát az utólag nyomtatott „faksimile” lapokra is ez a Kazinczy-féle szövegváltozat, ha nyomdai kiállítása alapján 1812-nél később nem készülhetett? Ha a példány korábbi tulajdonosa valóban Kazinczy volt, amint az feltételezhetőnek látszik, akkor erre a kérdésre könnyen meg lehet felelni. Akkor ez az a példány, amelyet 1803-ban mint „saját nyomtatott régi exemplár”-ját engedélyezésre megküldött a váradi cenzornak. Ez a tény pedig feltételezi, hogy a cenzornak már teljes — kiegészített — példányt nyújtott be, vagyis hogy az utólag nyomtatott kiegészítések 1803-ban már megvoltak. Legvalószínűbben 1803 tájt készülhettek, valószínűleg már azzal a céllal, hogy a teljes kötet egy új kiadás alapjául szolgáljon. A tipográfiai jegyek alapján is ezek az évek látszottak a legvalószínűbbnek. Érdekes körülmény, hogy éppen 1803-ban Kazinczy többször is járt Debrecenben és Váradon is.⁵⁸

Bár maga sem tűrte a hiányos, csonka könyveket, mégis az utánnomás elkészítésében a legfőbb érvnek az látszik, hogy óvatosságból Zrínyi kötetét nem akarta kéziratos pótlásokkal cenzúra alá bocsátani, nehogy abban a cenzor, éppen a kéziratos rész miatt, kivetnivalót találjon. Tehát szükségesnek látta, hogy egy teljes, nyomtatott példányt küldjön a cenzorhoz, és ebből a célból készültek az utánnomott lapok.

Ha Kazinczy volt a tulajdonosa a kötetnek, az magyarázatot ad a szövegbeli változatokra is. Így is felmerül természetesen a kérdés az utólag nyomtatott lapok kapcsán, hogy ezek vajon minek alapján készültek? Valószínűleg kéziratos pótlások alapján, nem pedig egy ép eredeti példány nyomán, de nem is a jelenleg ismert korabeli kéziratok alapján. A *bonthat* helyett *moshat* és a *váltságunkért* helyett *vadságunkért* szövegváltozatok valószínűleg úgy kerültek az utólag nyomtatott szöveglapokra, hogy Kazinczy abban a hitben volt — valamely kéziratos pótlás vagy másolat ismeretében — , hogy

⁵⁵ *KazLev* XII. köt. 441. (1815. márc. 4.)

⁵⁶ Szabó Károly, *RMK* I 955. — Ekkor még, tévesen, Pethő Gergely neve alatt is Zrínyi Miklóst sejtették.

⁵⁷ G. H. I. monogram alatt írta az alábbi művet: *Gróf Zrínyi Miklós*. [Pest] 1819. [Trattner] 4. Ismertette KOSJÁR Márton, *Kazinczy elfelejtett Zrínyi értékelése*. ItK 1959. 515–517.

⁵⁸ Abban az évben, amint levelezéséből rekonstruálni lehet, legalább háromszor volt Váradon és két alkalommal Debrecenben, bár Debrecenben valószínűleg ennél többször is. Váradon volt március 7. táján megyegyűlésen, július 8–20-a között fürdőben, Debrecenben augusztus 10 körül, ismét Váradon szeptember 15-től tisztújításon, Debrecenben október 13-án (vö.: *KazLev* III. köt. 70–71., 133–135., XXIII. köt. 64–69.).

ez a hiteles szöveg, és ezért vette be ilyen formában saját kiadásába is. Lehet, hogy a *Berekesztés* is (*Peroratio* helyett) a kéziratos pótlásból származik, de lehet, hogy ez a *Pars — Ének* magyarántához hasonlóan már Kazinczy változtatása. Kevésbé valószínű, hogy a versben szándékosan változtatott volna meg szavakat az eredeti nyomtatott szöveghez képest.

Továbbá, ha Kazinczy volt a tulajdonosa ennek az egyedi példánynak, az magyarázatot ad és nagyon jól összhangban van mindazzal, amit Kazinczy tipográfiai igényességéről, könyvművészeti érdeklődéséről⁵⁹ eddig is tudtunk. Kazinczy minden egyes nyomdába kerülő művéhez rendkívül körültekintő nyomdai utasítást is adott, mindig egyszerűségeire intve a nyomdászt, de annál nagyobb gondot fordítva a betűk megválasztására és a széles lapszélek hagyására. Saját munkáinak kilenc kötete, amely egyébként a budai Egyetemi Nyomdában készült, a magyarországi klasszicista tipográfia legszebb darabja. Pontosán ismerte a korabeli nyomdászat legjobb külföldi személyiségeit, azok munkásságát, a nyomdászati szakkifejezéseket. Kazinczy mindent tudott a betűkről, betűmetszőkről, ami szükséges. Levelezéséből — Haiman György szavaival — többet tudunk meg a korabeli betűmetszés és nyomdászat helyzetéről, mint bármely más kortársától.⁶⁰

A korhű utánnomás gondolata egyébként is foglalkoztatta Kazinczyt. Amikor a *Magyar régiségek és ritkaságok*ban Sylvester János *Grammatikájának*⁶¹ újrakiadását készítette elő,⁶² fontosnak tartotta, hogy azt, az eredetit követve, „gothus” betűkkel nyomtassa Trattner⁶³ (ez a kiadás azonban inkább a mai kritikai kiadásokhoz áll közel).

Bár Kazinczy főleg kassai és pest-budai nyomdászokkal nyomatta saját műveit, szoros kapcsolatban állt Debrecennel is. Bár nincs nyoma annak, hogy e tárgyban debreceni nyomdással levelezett volna, de levelezésében több utalás is található a debreceni nyomdászokra, név szerint is. Egyébként is, kb. 1815-ig rendkívül szoros baráti szálak fűzték nem egy debreceni családhoz, ill. személyhez. Így szegről-végről rokona volt a könyvgyűjtő polgármesternek, Fáy Jánosnak,⁶⁴ baráti kapcsolatban állt az ugyancsak könyvgyűjtő Nagy Gábor ügyvéddel, aki egyben a Kazinczy család jogtanácsosa is volt, és kezelőorvosa, Szentgyörgyi József ugyancsak debreceni volt, akárcsak másik orvos-barátja, Nagy Sámuel.

Mikor kerülhetett a feltételezésünk szerint Kazinczy tulajdonában lévő *Syrena* példány idegen tulajdonoshoz? Kazinczy Ferenc élete során két alkalommal is megvált könyvgyűjteményének egy-egy részétől. Míg pontosan, tételesen ismerjük a két alkalommal eladott gyűjteményt, addig azt a gyűjteményt, amely az 1806. és 1808. évi eladások után maradt, sajnos nem ismerjük pontosan és teljességében. A két eladott gyűjtemény közül az elsőt a Sárospataki Főiskola vette meg 1806-ban, ennek saját kezűleg írt jegyzéke felsorolja az eladott könyveket és metszeteket.⁶⁵ Ugyanigy ismerjük az 1808-ban Jankovich Miklósnak eladott gyűjteményét, ugyancsak sajátkezű katalógusa alapján.⁶⁶ E két gyűjteményt elemezve Csatkai Endre és Kelecsényi Gábor egybehang-

⁵⁹ GULYÁS Pál, *Kazinczy Ferenc és a könyvművészet*. Magyar Bibliofil Szemle, 1925. 37–40.

⁶⁰ *Kazinczy és a könyvművészet*. HAIMAN György tanulmánya Kazinczynak *Poetikai berke* szövegének hasonmásával. Bp., 1981. 11–12.

⁶¹ *RMNy* 39.

⁶² *Magyar régiségek és ritkaságok*. 1. köt. Kiad.: KAZINCZY Ferenc. Pest, 1808. Institoris Károly. 224 l.

⁶³ *KazLev* III. köt. Kazinczy és Virág Benedek levelezése az 1803–1805. évekből: 566., stb.

⁶⁴ Akinék könyvtára majd a tibolddaróci Fáy-könyvtár alapjait veti meg.

⁶⁵ Közölte BARCZA József, *Kazinczy első könyvtára Sárospatakon*. II. MKsz 1963. 92–98.

⁶⁶ OSZK Kézirattár: Oct. Lat. 2. A Jankovich-gyűjtemény révén Kazinczynak ez a könyvtára az OSZK-ba került.

zón megállapították, hogy mindkét gyűjtemény jellegében leginkább az Apponyi-féle hungarikum gyűjteményre hasonlít, tehát magyar vonatkozású, külföldön megjelent művek dominálnak benne és feltűnően kevés köztük a régi magyar könyv.⁶⁷ Már ennek alapján is feltételezhető volt, hogy Kazinczy egyik alkalommal sem vált meg teljes könyvtárától, amikor a súlyos anyagi gondok miatt könyvek eladására kényszerült. Az az idézett levél is, amelyből megtudni, hogy Zrínyi és Tinódi műve megvan könyvtárában, 1811-ben íródott.

Nagyon valószínű, hogy Kazinczy halála után a szorító anyagi gondokkal küszködő Kazinczy család egyenként is értékesítgette a megmaradt könyveket,⁶⁸ és unokaöccsére, Kazinczy Gáborra egy, már némileg „megdezsmált” könyvtár maradt: nem tudni, hogy a sokszori áthelyezés és átrendezés során, míg Kazinczy Gáborhoz eljutott, mennyi híja lett az eredeti gyűjteménynek. Ismeretes, hogy Kazinczy Gábor nem hogy el nem adott példaképének, Kazinczy Ferencnek rendkívül becses gyűjteményéből semmit, hanem nagy anyagi áldozatokkal a költő írásainak megvásárlásával a hátrahagyott kézirat- és levelezés-gyűjteményt gyarapítani igyekezett. Ha tehát feltételezzük, hogy Kazinczy Ferenc egész életében megtartotta *Syrena*-kötetét, akkor az csak egy időpontban válhatott ki Kazinczy könyvtárából, éspedig közvetlenül Kazinczy halála után, 1831-ben. Nagyon valószínű, hogy a Kazinczy utáni tulajdonos volt az a László Alajos, akinek neve jelenleg is olvasható a kötet címlapján.

Ha az eddig elmondottak alapján valószínűsíthető is, hogy a kötet egykor Kazinczy Ferenc tulajdona volt — azt megelőzően pedig szükségképpen Ráday Gedeoné,⁶⁹ nem lehet említés nélkül hagyni azokat az érveket sem, amelyek ellene szólnak. Ezek egyike, amely valóban gondolkodóba ejtő, hogy sem neve nem szerepel possessorként a kötetben, sem kézírásos bejegyzések nem találhatók tőle. Bár — Hubay Ilona megállapításával szemben⁷⁰ — egyáltalán nem volt általános gyakorlata Kazinczy-nak, hogy nevét bejegyezze könyveibe. Mégis számos bejegyzés van az ugyancsak Nagy Istvánt megelőzően Kazinczy birtokában lévő Tinódi *Chronicájában*, és a szöveggel kapcsolatos megállapításait összegezve nevét és a dátumot is beleírta a kötetbe.⁷¹ Ezzel szemben, szűrőpróbaszerűen átvizsgálva a Jankovich-gyűjtemény Kazinczytól vett és jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban lévő példányaikat, tíz esetből nyolcban nem volt bent sem neve, sem más, tulajdonoságra utaló bejegyzés.

Másik ellenérv lehet, hogy ő, aki szinte mindenről írt, ami körülötte vagy munkájával kapcsolatban történt, miért nem említette, hogy saját *Syrena*-példánya hiányos, vagy az utólagos nyomtatásra-pótlásra miért nem utal sehol egy szóval sem?

Nyomós ellenérvnek látszik az is, hogy ha ez a példány ment át a váradi cenzor kezén, aki azt — bizonyos kihagyásokkal — jóváhagyta, miért nem szerepel rajta a cenzor „admittitur”-ja? Ha ez rajta volna, akkor az valóban kétségtelenné tenné Kazinczy tulajdonosságát. Elképzelhető azonban, hogy ezt az előzéklapra, vagy a nyomtatott szöveg utáni üres levélre írta a cenzor, amelyet vagy még Kazinczy, vagy 1856-ban Nagy István idejében a könyvkötő eltávolított.⁷² Természetesen külön lapra is írhatta a cenzor megjegyzéseit és engedélyét.

⁶⁷ CSATKAI Endre, *Kazinczy Ferenc könyvtárából származó kolligátum*. MKsz 1959. 360–362. — KELECSÉNYI, i.m. MKsz 1963. 339.

⁶⁸ CSATKAI Endre, i.m.

⁶⁹ Ha Rádaynak két példánya volt, minden bizonnyal nem az ép, hanem inkább a csonka példányt adta volna át Kazinczy-nak. Ráday teljes, ép *Syrena*-példánya jelenleg is a Ráday gyűjteményben található, 1,61 jelzet alatt.

⁷⁰ HUBAY Ilona, *Kazinczy Ferenc a könyvbarát*. MKsz 1946. 37–45.

⁷¹ RMNy 109 (OSzK: RMK I 33 — 3. példány)

⁷² Ma már nem az eredeti előzéklap található a kötetben, hanem az (a valószínűleg a kötetteskor bekerült lap), amelyen Nagy István bejegyzését olvasni, l. a 20. jegyzetet.

G. Subarich 1651

P E R O R A T I O.

Eghöz vittem immár nagy hírű munkámat,
Mellyet irigy üdö sem tűz el nem bonthat,
Sem az ég haragia, sem vas el nem ronthat,
Sem az nagy ellenfég irigység nem árthat.

Es mikor az à nap el jün, melly testemen
Chak uralkodhatik, foggyon-el éltemen,
Hatalma magamnak ugyan nagyob részem
Hordoztatik széllel az magas egeken.

S-honnan Scitiabul ki jüt Magyar vitéz,
Merre vitézséget látta világ nagy rész
Azokrul helyekrül minden szem reám néz
Hirrel bőchülettel, valamig világ lesz.

De hiremet nem chak keresem pennammal,
Hanem rettenetes bai-vivo szablyammal;
Mig élek hartzolok az Ottoman hoddal,
Vigan burittatom hazám hamviaval.

F I N I S.

Walzel Ágoston Frigyes, 1851

BEREKESZTES.

Véghez vittem immár nagy hirű munkámat,
Mellyet irigy üdö sem tűz el nem moshat,
Sem az ég haragia, sem vas el nem ronthat
Sem az nagy ellenfég, irigyfég, nem árthat.

És mikor az a nap el jün, mely testemen
Chak uralkodhatik, foggyon el éltemen
Hatalma; magamnak ugyan nagyob részem
Hordoztatik széllel az magas egeken.

S-honnan] Scythiabúl kí jüt Magyar Vitéz,
Merre vitézfégét látta világ nagy rész,
Azokrul helyekrül minden szem reám néz,
Hírrel, böchülettel, valamíg világ lész.

De hiremet nem chak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes baj-vivó szablyámmal.
Mig élek, hartzolok az Ottomán hóddal.
Vígán burittatom hazám hamuiával.

NAGY ISTVÁN
GYÜJTEMÉNYE

R. 13

„Debrecen 1803 körül”

Szólni kell a British Library-beli példány nyomtatott szövege után kötött *Török Áfium* kéziratról és a kettős címlap baloldalát díszítő, tengerre szálló vitézt és két szirént ábrázoló képről is. A kéziratos *Török Áfium* meglehet, hogy Kazinczy tulajdonában volt, ha nem is egybekötve a *Syrenával* (1803-ban bizonyára nem volt egybekötve azzal, mert egyrészt így nem vitte volna cenzor elé, másrészt akkor még nem is ismerte Zrínyinek ezt a prózai munkáját), valószínűbb, hogy csak Nagy István idején került össze a két mű.

A nyomtatott címlappal szemközti, az őskiadásban szereplőtől eltérő képet sikerült azonosítani, mint Walzel Ágoston Frigyes könyomatát, amely 1851-ben készült, és szerepel az 1853. évi Kazinczy Gábor — Toldy Ferenc féle kiadásban a címlap után,⁷³ ezzel az aláírással a kép alatt: „Az eredeti kiadás címlapjának mása. Kőről nyomt. Walzel Ág: Frigyes 1851.”

A kép alatt baloldalt: „Metsz. Subarich György 1651” olvasható, tehát úgy látszik, hogy Pest egyik legtermékenyebb és legjobb nevű litográfusa mintegy évfordulóra készítette.⁷⁴ Ez az „eredeti kiadás címlapjának mása” kifejezés megtévesztő, hiszen a Walzel-féle nyomtat az eredeti rézmetszettől rajzában teljesen eltér, nemcsak a más technikai eljárás okozta különbségekről van szó, hanem a vitorlán lévő betűk rajza, és a szirén alakok mozdulata is más. Emellett természetesen magán viseli a kor, a 19. század közepének stílusjegyeit is. A valóságot jobban fedte volna, ha azt írja, hogy „az eredeti címlap után kőről nyomtatta ...”

Walzelnek ez a műve nem szerepel a munkásságát felsoroló jegyzékben, a ránk maradt több, mint nyolcvan könyomata között.⁷⁵ Minthogy e könyomatokat külön lapként, kereskedelmi forgalomban is árulták, rendszerint a könyvárusok, nem volt nehéz hozzájutni. Áruk jóval alacsonyabb, példányszámuk jóval magasabb volt az ekkor már visszaszorulóban lévő rézmetszetekhez képest — amilyen például Subarich eredeti metszete volt. Nagyon valószínű, hogy Nagy István idejében, az újrakötés alkalmával ragasztották be ezt a litográfiát az eredeti nyomtatott címlappal szemközti lapra, de úgy, hogy alóla lehagyták Walzel nevét és az évszámot.

Az a kötet tehát, amely ma a British Library-ben található, áll egyrészt a Cosmerovius bécsi nyomdász által kiadott, 1651-ből való, ún. őskiadásnak egy hiányos példányából, amelyet valószínűleg 1803 körül kiegészítettek tíz levélnyi Debrecenben újrasedett és nyomtatott szöveggel. Amikor ez készült, a kötet feltételezésünk szerint Kazinczy tulajdonában volt, de címlapképe még nem volt. (Természetesen nem volt akkor sem, amikor Kazinczyt megelőzően Ráday Gedeon birtokában volt. Ekkor azonban a hiányzó szövegrészek még kézírással lehettek pótolva.) Utóbb, Nagy István idejében, 1856-ban a kötetet újrakötötték és kiegészítették egy 1851-ben készült litográfiával, amelyet a hiányzó címlapkép helyére⁷⁶ ragasztottak és valószínűleg ugyanekkor került a kötet végére a *Török Áfium* kéziratos másolata is. Ez utóbbi sem Ráday sem Kazinczy idejében nem tartozott a kötethez.

E néhány gondolattal talán sikerült felvázolni egy, az elmúlt századok során is ritkáságként becsült kötet sorsát és ennek kapcsán némi adalékot hozzátenni Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* kiadástörténetéhez.

⁷³L. a 29. jegyzetben a 3. sorszámmal ellátott kiadást.

⁷⁴A litográfiát tartalmazó 1853. évi kiadásra Hausner Gábor volt szíves felhívni figyelmemet, akinek segítségével ezúton is köszönetet mondok.

⁷⁵GERSZI Teréz, *A magyar körajzolás története a XIX. században*. Bp., 1960. 37, 43, 72, 213–214.

⁷⁶Nem pontosan úgy, ahogy az őskiadásban: ott a címlapot megelőző levél rektóján található a metszet, míg a British Library példányában — mintegy kettős címlapként — a nyomtatott címlappal szemben, baloldalt van a rajz.

AN UNKNOWN VARIANT OF ZRÍNYI'S *SYRENA* AND KAZINCZY

Of the 28 extant copies of *Syrena* written by the great Hungarian poet Miklós Zrínyi the one possessed by the British Library, London reveals interesting connections. Although the body of the volume is the original Vienna 1651 edition, ten leaves of the volume are only imitations of the original edition: they were actually printed at a later date.

On the basis of typographical marks shown by the supplementary leaves one was inclined to think of some edition about the turn of the 17-18th centuries — however, Zrínyi's *Syrena* was not re-edited until 1817. From a damaged initial letter it could be concluded that these leaves were printed in Debrecen, in the City Printing Shop and typographical evidence has shown that they could not be printed later than 1812 because these type faces were no longer in use. That is, the leaves were not taken from some later edition, but they were separately printed for this particular copy of an unknown possessor.

Although the typographical material of the supplementary leaves is different from that of the 1817 edition prepared by Kazinczy, its text variants almost exactly agree with those of his edition.

Neither is the frontispiece original: it is a lithography made in Pest in 1851 after the original cut by Subarich 1651.

As to the provenance of this volume, the British Library has bought this work of Zrínyi from István Nagy's collection sold by auction in 1869. The author suggests that at the time when the supplementary leaves were printed, its owner was possibly Kazinczy, who himself being devoted to Zrínyi's poetry took the trouble to have the missing leaves printed.